

Kako je uvodno navedeno, ovaj je zbornik, kao rezultat znanstvenog skupa, nastavak dugotrajne kvalitetne i bogate suradnje mađarskih i hrvatskih povjesničara. Autori su svojim istraživanjima bacili novo svjetlo na neka stara, dali odgovore na pojedina nova pitanja, ali pokazali i koliko raznovrsnih tema tek treba biti istraženo. Stoga se nadamo da ovaj zbornik nije samo kruna dosadašnjih istraživanja, već da prvenstveno predstavlja poticaj za daljnja zajednička znanstvena otkrića o usko povezanoj povijesti ovih dvaju naroda.

Filip Novosel

Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa istarsko gospodarstvo jučer i sutra, ur. Elvis Orbanić, Državni Arhiv u Pazinu – Sveučilište Jure Dobrile u Puli – Università Ca' Foscari Venezia, Pazin 2015., 488 str.

Novonastalo djelo pravo je osvježeno u hrvatskoj historiografiji jer se osvrće na dva još uvijek zanemarena područja: Istru kao prostor te gospodarstvo kao temu proučavanja. Pred čitateljem je tako odsada dostupan obimni svezak nastao udruženim snagama četrdeset osmero autora koji iznose svoja razmatranja u dva uvodnika i trideset devet članaka raspodijeljenih u šest tematskih cjelina. Zbornik počinje s dva uvodna izlaganja objavljena na hrvatskom i engleskom jeziku: *Društvo, civilizacija, gospodarstvo, regionalne i lokalne zajednice* Soumitre Sharma (21-24; 25-28) i *Historia est magistrae vitae ili kako može povijest istarskog gospodarstva biti korisna za budući razvoj?* Roberta Matijašića (29-33; 35-40). S obzirom na velik broj objavljenih radova zbog opsežnosti ovog izdanja te težište tematskog interesa Zbornika Zavoda za povijesne znanosti u Zagrebu, u prikazu ćemo se osvrnuti na tekstove povijesnog karaktera s naglaskom na srednjovjekovno i rano moderno doba.

Prva blok-tema je *Integracije, institucijska podrška, gospodarska infrastruktura*. Sastavljena je od četiri rada koja su uzori za buduće moguće privredne poteze. U radu pod naslovom *Medulinsko društvo za štednju i zajmove* (43-50), Andrej Bader razmatra oslobađanja seljaštva od lihvarskih dugova u 19. stoljeću. Gian Angelo Bellati autor je rada *Sviluppo economico dell'area nord adriatica. Quali prospettive partendo da una ricca e intesa storia comune* (51-65) u kojem proučava gospodarske prilike od 2007. do 2013. Romea Manojlović se također osvrće na suvremenu stvarnost i predlaže *Uvođenje strateškog planiranja u istarske zajednice lokalne samouprave* (67-75). Isto tako, sve je izrečeno i u naslovu rada Alide Perković, tj. *Internacionalizacija poslovnih subjekata istarske županije – temelji, izazovi, trendovi* (77-88). Autorica promatra razdoblje od 2008. do 2012. godine.

U sljedećoj cjelini, *Ekonomika i društvo – politika, crkva, pravo*, punim koracima se ulazi u povijesni pregled istarskog područja od antike do suvremenog doba. U radu *Ekonomski učinci Dioklecijanovih reformi* (91-98), Emilija Stanković nudi sintezu o političkoj volji cara Dioklecijana (prijelaz 3./4. st.) za provođenje ekonomskih reformi te njihov utjecaj na čitavo Carstvo. Prijelazom između antike i srednjeg vijeka bavi se Anamari Petranović, koja nudi raščlambu vremenskog razvoja pravnog poimanja "posjeda" u radu *Possessio – okvir rimskih pitanja i rješenja u srednjovjekovnoj Istri* (99-108). Pravnim pitanjima bavi se i Ines Matić u radu *Odredbe o osiguranju tražbina u srednjovjekovnim statutima istarskih gradova i općina* (109-117). Rad je izrađen isključivo na temelju objavljenih normativnih izvorne građe, tj. statutima istarskih komuna, te nudi suho formalno pravno proučavanje različitih varijanti ostavljanja pologa kao jamstva za isplatu duga. Radu do neke mjere nedostaje vremenska dimenzija, budući da se autorica

ne osvrće na datume nastanka pojedinih statuta (osim u slučaju statuta Buzeta). Ukratko se opisuju pojmovi "poručanstvo" (jamstvo) i "pignus" (vrsta zaloga za pokretnine te založno pravo). Na istarskom prostoru posebnost sačinjava običaj ostavljanje zaloga u ugostiteljskim objektima kao jamstva za odgođenu isplatu konzumacije. Nažalost, autorica ne donosi konkretne primjere mogućih vrsta zaloga iz drugih vrsta izvora, kojima bi se moglo dočarati u kojoj je mjeri pravni sustav bio primijenjen u praksi. Razmatrana je i proširena praksa zaloga radi isplate neke nekretnine. Jedno poglavlje posvećeno je "antihrezu" (sporazumu kojim založni vjerovnik stječe pravo uporabe založene dužnikove stvari i ubire plodove na njoj, ako dužnik o dospelju ne ispuni preuzetu obvezu), ali izostavlja njegovu definiciju. U poglavlju posvećenom kaznama nije navedena nijedna jedina konkretna moguća globa, niti jedan primjer, nego se jedino prikazuje uloga kazne *per se*. Radu se može prigovoriti da su autoričini zaključci zbog takvog pristupa često nedovoljno utemeljeni i neargumentirani, poput teze da su istarske statutarne odredbe modernije od, citiram, "svih ostalih statuta istog razdoblja". A iz teksta se zapravo ne vidi na koje se druge statute taj "ostali" odnosi (Kvarner? Dalmacija? Zapadno jadranske talijanske komune?), niti se ne zna za koje razdoblje. Robert Kurelić prikazuje *Austrijske i mletačke politike prema šumarstvu u Istri na prijelazu iz srednjega vijeka u rani novi vijek* (119-126). Nakon što potražnju za drvom postavlja u kronološki kontekst, autor pristupa proučavanju politika koje Austrija i Venecija vode u Istri u 16. st. u vezi s eksploatacijom šuma. Suprotno proširenom stajalištu prema kojemu je Venecija kriva za ogoljenje južnih hrvatskih prostora, iz rada se može saznati da je *Serenissima* vodila značajnu brigu oko održavanje šuma, naročito u Istri, kako bi mogla udovoljiti svojim velikim potrebama za drvo. Prvi registar za šume iniciran je tako 1536., mada je tlaka prijevoza drva predstavljala teško breme za lokalno stanovništvo. Austrijska strana je također osjetila potrebu reguliranja eksploatacije šume, pa je 1541. uređen "Pravilnik o šumarstvu za Istru, Friuli i Kras". Naime, sve do tada se odvijala teška devastacija šuma radi pretvaranja šumskih površina u oranice, koja je gotovo dovela do potpunog ogoljenja. Međuprostor mletačkih i austrijskih međa stoga je postao poprištem sukoba radi dobave drva, ali i suradnje radi dopunskih potreba dviju političkih entiteta. Luciano Pezzolo u radu *L'economia istriana in età veneta: alcune osservazioni* (127-132) u kratkom tekstu sažima nekoliko teoretskih pravaca i moguća pitanja kojima se proučava privredna stvarnost istarskog poluotoka kroz početna stoljeća modernog doba. Gospodarska pitanja kroz prizmu crkvenih ustanova u 19. st. tema su proučavanja Mirjane Kontestabile Rovis u radu *Urad domen Koper 1807-1878: podržavljanje samostanov, škofovske mense in bratovščin* (133-147). Za isto razdoblje sličnom tematikom se bavi i Stipan Trogrlić, sužujući u članku *Gospodarski program hrvatskog katoličkog pokreta u Istri prema pisanju Pučkog prijatelja* (149-157) fokus na samo jedan časopis vjersko-političkog karaktera. Sljedeća četiri teksta bave se nedavnom prošlošću. Radi se o radovima *Značilnosti gospodarskega sistema v obdobju con eb sto (1947-1954)* (159-168) Debole Rogoznice; *Komunistička propaganda i vukovarske novine za vrijeme tršćanske krize (169-180)* Sandre Cvikić i Ivane Žebec Šilj; *Strategija razvoja gospodarstva istarske županije kroz programske dokumente političkih stranaka: komparativna analiza hrvatske demokratske zajednice (HDZ) i istarskog demokratskog sabora (IDS)* (181-190) Tatjane Tomaić i *Urbano upravljanje u istarskim gradovima* (191-202) Dane Dobrić i Marize Menger.

Sljedeći poveći blok tema nazvan je *Lokalni i regionalni razvoj jučer i sutra*. Vremenski odmak od ostalih radova uočava se u članku Klare Buršić-Matijašić s obzirom na to da ona proučava *Gospodarstvo prapovijesne Istre* (205-214). Rezultat je vrlo opsežan prikaz svih mogućih privrednih čimbenika koji su utjecali na život i razvoj raznih prapovijesnih stanovnika Istre, od

geoloških značajka do tumačenja arheometrijskih rezultata preko arheoloških nalaza. Autorica se osvrće na iskorištavanje mora (ribolov, pomorska trgovina i piratstvo) i zemlje (oranice, ležišta ruda) te na svjedoke obrtničkih radnja (izrada keramike, obrada kamena i metala). Zaključuje da su primarne djelatnosti nadmašile ostale privredne grane. Iscrpnu raščlambu pojedinačne izvorne građe nudi Zoran Ladić u radu *Društvo i gospodarstvo Poreča u kasnom srednjem vijeku na temelju analize bilježničke knjige Antuna de Teodorisa* (215-231). Nakon kratkog opisa samog izvora, u prvom poglavlju se čitatelja na razgovijetan i sistematski način upoznae s općim demografskim prilikama i društvenim uređenjem stanovništva u Poreču. Štoviše, izdašne bilješke spretno su korištene da obogate tekst s usporedbama istih i dopunskih tema sa susjednim prostorima. U korpusu teksta prati se posljedica vanjskopolitičkih faktora (osmanske provale) na doseljavanje na istarskom poluotoku. Drugo je poglavlje presjek gospodarskih prilika u gradu svetog Mavra, uključujući i povijest svakodnevice. Primjedbe za pojedini privredni sektor oživljene su stvarnim primjerima iz ugovora i ilustrativnim situacijama, a sve spomenute gospodarske profesije su označene i latinskim izvornikom i njihovim prijevodom. Pored patricija koji gomilaju zemljišta, uz raznovrsnost obrtničkih profesija, kojima se bave mahom domaći stanovnici, uočava se prisutnost brojnih medicinskih djelatnika različitih stupnjeva znanja. Naposljetku se ističu pojedini predstavnici intelektualne i duhovne sredine. U radu *Profondo d'Istria: configurazioni conflittuali ed istituzionali tra cinque e seicento* (233-245) Claudio Povolo upozorava na složenosti pojma europeizma u današnjici i u srednjemu vijeku (dihotomija između građanskog europeizma i lokalnog kulturalizma). Time nas autor uvodi u proučavanje kompleksne uloge koparskih službenika. Krajem 16. st. osniva se sudska služba (*magistratura*) u Koprju kao odjek politične pravne politike Venecije. Autor razmatra prijepore i sukobe koji su nastali prilikom uvođenja ovakve službe, jer su se visoko pozicionirani činovnici okolnih istarskih komuna osjećali njom ugroženi. Na suprotnoj strani, nove seoske zajednice nastale iz odbjeglog stanovništva s prostora pogođenih turskim osvajanjima vidjele su u tome priliku imenovati vlastite predstavnike koji bi se obratili koparskom sudcu u slučaju konflikta. S pregledom stanja Općine Labina koji je 1802. sastavio izvjesni Tomaso Luciani bavi se Tullio Vorano u radu *Prilog poznavanju gospodarstva Labina u mletačko doba* (247-251). Autor smatra da su izneseni podaci reprezentativni za čitava tri i pol stoljeća mletačke vladavine (1420.-1797.), jer su prema njemu prirodno-geološke obilježbe i deterministička demografija bile stabilne, što je u najmanju ruku pretjeran zaključak. Također, s obzirom na karakter kvantitativne preciznosti tog izvještaja, bilo bi preglednije da su podaci doneseni tablično negoli tekstualno. Opreku takvom pristupu predstavlja rad Elvise Orbanica *Gospodarske prilike u pazinskoj Knežiji prema vizitaciji Buzetskog iz 1788. godine* (253-265), u kojem se autor usredotočuje na jedan jedini izvor (kao i prethodni pisac), ali proširuje njegove dosege i postavlja ga u širi kontekst danog razdoblja. Članak je podijeljen u pet poglavlja. Prvi podsjeća na razne izvore župnih prihoda (crkvena desetina, štolarina i crkveni beneficij). U sljedećem poglavlju ukratko se u nabrajaju razne lokacije i vremenski ritam odvijanja računovodstva. Nakon toga proučavaju se "vražja mjesta", prostori "razvrata" – prema kriterijima crkvenih dužnosnika, tj. konobe i gostionice. Stoga, bilo koja vrsta pružanja usluge prodaje/točenja vina mora biti obustavljena za vrijeme božje službe. Slična sudbina zadesila je i ostale prodavaonice i održavanje sajмова (ako pada u nedjelju, onda je odgođen na dan poslije da se ne bi izbjeglo misno slavlje). Da gospodarsko stanje pod crkvenom upravom nije bilo osobito blistavo svjedoči i posljednje poglavlje i citirani iskazi raznih labinskih župa. Današnju privredu grada Pule od 2007. do 2011. razmatra Marinela Krstinić Nižić u radu *Značaj grada Pule za gospodarski razvoj Istre* (267-274).

Sljedeći tematski blok naslovljen je *Ekonomike proizvodnih djelatnosti jučer i sutra*. Prvi rad, *Djelovanje koprskih solin v obdobju beneške in avstrijske uprave (277-296)* Zdenke Bonin, posvećen je koparskoj solnoj proizvodnji pod dvjema različitim upravama tijekom četiri stoljeća. Unatoč opetovanim upozorenjima lokalnih predstavnika vlasti da je potrebno provesti reformu eksploatacije soli u Kopru krajem 16. st., središnja mletačka vlast nastavila je sa starim načinom upravljanjem ovom sirovinom, što je uzrokovalo ustaljeno krijumčarenje soli tijekom sljedećeg stoljeća. Solane namijenjene za trgovinu s Dalmacijom davane su u zakup, pa autor prikazuje rokove, cijene i popis solana sačuvan za jednu određenu godinu (1630.). U 19. st. Kopar i njegove solane mijenjaju prelaze iz mletačkih u austrijske ruke, pri čemu treba napomenuti kako su najbolje godine koparskih solana bile u kratkom intermecu francuske uprave. Autorica spretno nadopunjava tekst s preglednom tabelom koja sažima obrađene površine i proizvodnju te prilaže slikovne primjere solana. Kako se prožimaju priljev migracijskog pučanstva s privrednim prilikama u Istri u 16.-17. st. pitanje je koje je vodilo Liju de Luca u radu *I nuovi abitanti: commercio e agricoltura (297-305)*. Dok su u prethodnim stoljećima useljenici dolazili sporadično i nesustavno, od 16. st. se središnja mletačka vlast izravno upleće u migracijske tokove. Istra se pokazuje kao idealni prostor za priljev emigranata koji bježe od Porte. Autorica stoga proučava sukob između volje same Republike da poveća svoju dobit uz pomoć došljaka organiziranih u ovlaštenim zajednicama i domicilnog stanovništva koje naprotiv vidi u njima prijetnju vlastitoj zaradi. Rad Slavena Bertoše *Neki katastici istarskih šuma u XVIII. stoljeću (307-315)* kronološki se nastavlja na prethodni rad o šumama Roberta Kurelića. Autor analizira podatke iz 1753.-1755. u Pokrajini Istri. Mauro Pitteri također u radu *Appunti di economia istriana tratti dalle relazioni della commissione austro-veneta ai confini (1763-1792) (317-323)* proučava isto stoljeće. Razmatraju se poljoprivreda i stočarstvo druge polovice 18. st. i luka Plomin. Luca Rossetto u radu *“Serbi dio gli austriaci boschi”. Due casi comparati del 1849: il Montello e Montona (325-330)* prikazuje pokušaj austrijske vlasti da se domogne starih mletačkih dokumenata u kojima se vidi način upravljanja šuma kako bi poboljšala loše postojeće stanje. Kako u naslovu rada Marina Martinčevića *Uzgoj vinove loze i proizvodnja vina na posjedu benediktinskoga samostana sv. Ivana Krstitelja u Dajli (331-342)* nedostaje naznaka razdoblja kojim se bavi, medievist se brzo razočara kada čita tekst – riječ je o istraživanju vinogradarstva iz kraja 19. stoljeća. Drugi tekst posvećen proizvodnji soli, *Vzhodnojadranske soline v obdobju beneške republike (343-357)*, napisao je Flavio Bonin. Tom je prilikom tema o soli prostorno proširena, obuhvaća istarske i dalmatinske solane, dok vremenski obuhvaća jedino mletačko razdoblje. Autor upotpunjava statutarne odredbe pojedinih komuna u kojima se proizvodi sol sa stvarnim kontekstom (broj poznatih solana, način upravljanja, financijski nameti) te donosi tabelu cijena modija piranske soli od 1375. do 1783. godine. Proučavanjem solana nastavlja Marko Bonin, s ograničenjem na one kod Pirana na razmeđu 19. i 20. st., u radu *Sečoveljske soline – predel lera v začetku 20. stoljetja (359-379)*. U radu *L'agricoltura istriana tra età moderna e contemporanea. Problemi e prospettive tra la fine della Serenissima e il dominio asburgico (381-388)* autor Denis Visintin razmatra mletačku i austrijsku politiku naseljavanja opustošenih prostora kao odgovora na manjak radne snage i njegov utjecaj na poljoprivredne prilike.

Suvremena turistička situacija prikazana je u posebnom poglavlju: *Ekonomike uslužnih djelatnosti jučer i sutra*. U prvom radu Jasmina Gržinić, Ivna Škoro i Jelica Popić izlažu temu *Istarski wellness – čimbenik podizanja konkurentnosti hrvatskog turizma (391-398)*. U sljedećem radu, Nikola Vojnović piše o *Općini Lanišće: razvoj turizma u wojetima periferije (399-407)*. Sljedeće pitanje koje se postavlja u knjizi predstavlja blok *Poveznica gospodarstva s obrazovanjem, znanosti i kulturom*.

Unutar tog poglavlja Hendi Hrelja nudi *Pregled fondova gospodarske tematike državnog arhiva u Pazinu* (411-421). Začudo, za autora gospodarska povijest počinje tek krajem 18. st., a prema kronološki neobilježenom naslovu bismo s pravom očekivali sustavni pregled pazinskog fonda, koji eto, izostaje. Ovako je samo ponuđen preglednik za stručnjake koje interesira novije, a ne za povjesničare starijih razdoblja. Sličnom intencijom Paola Benussi prikazuje mletačke crkvene arhive koje sadrže gospodarsku tematiku na području Istre u radu *Fonti dell'Archivio di Stato di Venezia per la storia economica dell'Istria: gli archivi ecclesiastici* (423-433). Ondje, naravno, autorica zna da postoji izvorna građa, čak od 10. st., te da možemo pratiti kroz osam stoljeća postojanje različitih zbirki koje osvjetljavaju na svoj način istarsko gospodarstvo. Nakon toga slijedi niz radova koji se bave suvremenom istarskom stvarnošću. O industrijskom svijetu na razmeđu 19. i 20. st. piše Manuela-Claire Warscher u radu *Workers and industry in Istria 1848-1918* (435-443). Jusuf Šehanović i Krešimir Bronić u članku *Stoljeće djelovanja srednje poljoprivredne škole u Poreču* (445-454) prate život i razvoj ove ugledne institucije od njezinog osnutka 1874. godine do danas. *Zbirka gospodarstvo etnografskog muzeja Istre / Museo etnografico dell'Istria jučer, danas, sutra* (455-462) predmet je prikaza Ivane Orlić i Duge Mavrinac. Rad sadrži tabelu i grafikon, ali bez ijedne ilustracije koje bi se mogle očekivati u prilogu. Dražena Živića zanima današnja struktura stanovništva te *Reprodukcija radnog kontingenta kao odrednica suvremenog gospodarskog razvoja istarske županije* (463-471), a zbornik završava radom Jusufa Šehanovića i Maria Stavera, koji tematski proširuju prethodno spomenuti rad o poljoprivrednom školstvu u Poreču na čitavu Istru u radu *Poljoprivredno visoko obrazovanje u Istri* (473-483).

Sabine Florence Fabijanec

Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 57, Zagreb – Zadar 2015., 474 str.

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Zadru je i u 2015. godini nastavio dugogodišnju tradiciju objavljivanja svoga godišnjaka. Časopis je pokrenut 1954. pod nazivom *Radovi Instituta JAZU u Zadru* te tijekom svoga postojanja mahom objavljuje radove iz područja povijesnih znanosti s fokusom na Dalmaciji. Pedeset i sedmi tečaj *Radova* donosi deset izvornih znanstvenih radova, dva pregledna rada, jedan stručni rad, jednu bibliografiju te pet recenzija ili prikaza.

Publicirani radovi poredani su kronološki, pa tako ovaj broj otvara pregledni rad *Je li se na brdu Šćah nalazila antička osmatračnica?* (1-18) autora Davida Štrmelje. Kao što je očito iz naslova, autor pokušava predstaviti najvišu točku otoka Ugljana, brdo Šćah (288 m n. v.), kao antičku osmatračnicu. Pri tome autor prati prethodna rekognosciranja terena, ali provodi i vlastita. Brdo Šćah postavljeno je u opći kontekst antičkih osmatračnica, ali ga autor istovremeno prikazuje i kao potencijalni dio šireg sustava osmatračnica vezanog uz antički Jader. U radu su također predstavljeni i dosad neobjavljeni nalazi pronađeni prilikom rekognosciranja željeznodobne gradine Orljak.

Broj se nastavlja stručnim radom Brune Biđaije, *Prilog raspravi o pravnom statusu Ise u rimsko vrijeme* (19-40). Autor pristupa problemu sagledavanjem Ise iz više različitih kutova koristeći raznovrsne povijesne izvore. Tako je ona stavljena u kontekst njene uloge ili odnosa spram suvremenih događaja unutar povijesti "Rimske države", pisanih povijesnih izvora, arhitekture, arheoloških ostataka, epigrafske baštine te gospodarske situacije. Iako smatra kako